

İSLAM HUKUKÇUSU ve HUKUK TARİHÇİSİ NOEL COULSON: HAYATI, ESERLERİ ve GÖRÜŞLERİ

Prof. Dr. Ferhat Koca¹

**As a lawyer and historian of Islamic Law N. J. Coulson: His Life,
Works and His Views**

I. NOEL J. COULSON'UN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

Noel James Coulson 18 Ağustos 1928 tarihinde İngiltere'nin Lancashire bölgesindeki Blackrod'da doğdu. Wigan Grammar School'daki eğitiminden sonra Oxford'daki Keble College'e girdi. Kıbrıs ve Süveyş bölgesinde istihbarat subayı olarak askerlik yaptı. Askerliği müteakip, 1952 yılında Oxford Üniversitesi'ne girdi. Burada meşhur müsteşriklerden Joseph Schacht'ın tavsiyesi üzerine, Fas kütüphanelerinde bulunan fıkıhla ilgili el yazmaları üzerine yüksek lisans ve doktora yaptı. 1954 yılında Sir Norman Anderson tarafından Londra Üniversitesi'ndeki School of Oriental and African Studies'e (SOAS) davet edildi ve burada İslâm hukuku dersleri okutmanı olarak göreve başladı.

1965–1966 yılları arasında, Nijerya'daki Ahmedü Bello Üniversitesi hukuk fakültesinde dekanlık yaptı.

Noel J. Coulson 1967 yılında Londra Üniversitesi Doğu ülkeleri hukuku bölümü (Department of Oriental Laws) başkanlığına getirildi ve bu görevi ömrünün sonuna kadar sürdürdü. Bu arada Chicago, Harvard, Pennsylvania, UCLA, Utah ve mezun olduğu Keble College gibi çeşitli üniversitelerde misafir profesör olarak dersler verdi. Ayrıca, İslâm hukukunun, özellikle ticaret ve mirasla ilgili hükümlerinin uygulaması konusunda araştırma ve gözlemlerde bulunmak amacıyla çeşitli defalar Ortadoğu ülkelerini ziyaret etti.

Arab Law Quarterly dergisinin yayın kurulu ve Gray's Inn Barosu üyesi olan Coulson, *The Times* (3 Eylül 1986) gazetesi tarafından "kendi neslinin önde gelen İngiliz İslâm hukukçusu" olarak nitelendirilmiştir.

---

¹ Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi. E-mail: ferhatkoca@yahoo.com

İki kız çocuğu babası olan Noel J. Coulson, 30 Ağustos 1986 tarihinde, 58 yaşında Haslemere'de (Surrey) öldü².

B. ESERLERİ

1. Kitapları

1. *A History of Islamic Law* (Edinburgh University Press, Edinburgh 1964, 1971, 1978, 1990). İslâm hukuk tarihine dair klasik ve modern pek çok kaynaktan faydalanılarak yazılmış muhtasar bir kitaptır. Bu eser *Fî Târîhi't-teşrî'ül-İslâmî* (trc. Muhammed Ahmed Sirâc, Kuveyt 1402/1982) adıyla Arapça'ya tercüme edilmiştir.

2. *Conflicts and Tensions in Islamic Jurisprudence* (the Centre for Middle Eastern Studies, University of Chicago, London, Chicago 1969). Coulson'un Chicago Üniversitesi hukuk fakültesi Ortadoğu araştırmaları merkezinde misafir hoca olarak verdiği derslerin notlarından oluşan bu eser, İslâm hukuk sistemindeki akıl-vahiy³, birlik-çeşitlilik, otoriteryanizm-liberalizm, idealizm-realizm, hukuk-ahlâk, durağanlık-değişkenlik kavramlarını ve bu kavramların birbiriyle ilişkilerini incelemektedir.

3. *Succession in the Muslim Family* (Cambridge 1971). İslâm miras hukukuyla ilgili bir eserdir.

4. *Commercial Law in the Gulf States - The Islamic Legal Tradition*, (London 1984, Graham-Trotman). Coulson'un School of Oriental and African Studies'in hukuk fakültesinde verdiği, Ortadoğu ülkelerinin karşılaştırmalı ticaret hukuku adlı dersin notlarından oluşan bir kitaptır.

---

² Noel James Coulson'un hayatı, eserleri ve görüşleri hk.bk. Joseph Scahct, "Modernism and Traditionalism in a History of Islamic Law", *Middle Eastern Studies*, I (1964), s. 388-400; Noel James Coulson, "Correspondence", *Middle Eastern Studies*, III (1966), s. 195-203; "Obituary: Professor Noel J. Coulson", *Arab Law Quarterly*, I/5 (November 1986), s. 473-474; I. Edge, "Obituary: Noel Coulson", *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, L/3 (1987), s. 532-535; Muhammed Selim El-Awa, "Approaches to Shari'a: A Response to N. J. Coulson's A History of Islamic Law", *Journal of Islamic Studies*, II/2 (1991), s. 143-179; Kamil Uslu, *Noel J. Coulson'un İslâm Hukuku Hakkındaki İddiaları*, Konya 1997 (Selçuk Ünv., Sosyal Bilimler Enst., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); M. Kâmil Yaşaroğlu, "Coulson'un İslam Hukukuna Bakışı", *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm* (ed. Ahmet Yücel), İstanbul 2003, Rağbet Yayınları, s. 187-201; Muharrem Kılıç, "İslam Hukukunun Doğasına Klasik Oryantalist Bir Bakış: N. J. Coulson Örneği", *Marife*, yıl. 2, sy. 3 (Konya 2002), s. 123-134; Cengiz Kallek, "Coulson, Noel James", *DİA*, VIII, 71-72.

³ Bu eserin akıl-vahiyle ilgili bölümünün Türkçe tercümesi için bk. Noel J. Coulson, "İslam Hukukunun Çatışma ve Gerilim Alanlarından Biri Olarak Vahiy ve Akıl" (trc. Ferhat Koca), *Marife*, III/3 (Konya 2003), s. 343-351.

ii. Makaleleri

1. "Doctrine and Practice in Islamic Law: One Aspect of the Problem", *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, XVIII/2 (1956), s. 211-226.
2. "The State and the Individual in Islamic Law", *International and Comparative Law Quarterly*, VI (1957), s. 49-60. (*The Traditional Near East* J. Stewart - Robinson (ed. Englewood Cliffs, N. J. Prentice Hall), 1966, s. 122-135.
3. "Reform of Family Law in Pakistan", *Studia Islamica*, VII (1957), s. 133-155.
4. "The Moslem Ruler and Contractual Obligations" (J.N.D. Anderson ile birlikte), *New York University Law Review*, XXXIII (1958), s. 917-33.
5. "Muslim Custom and Case Law", *Die Welt des Islams*, VI (1959), s. 13-24.
6. "The Significance of Islamic Law in the World Community", *Los Angeles Bar Bulletin*, XXXVII (1961), s. 43-46.
7. "Islamic Family Law: Progress in Pakistan", *Changing Law in Developing Countries* (ed. Norman Anderson), Allen and Unwin, London 1963, s. 240-257.
8. "The Concept of Progress and Islamic Law", *Quest* (Calcuta), 40 (1964), s. 16-25.
9. "Legal Education and Islamic Law", *Journal of the Centre of Islamic Legal Studies* (Zaria), I (1966), s. 3-11.
10. "Islamic Law in Contemporary Cultural Change" (J. N. D. Anderson ile birlikte), *Saeculum*, XVIII (1967), s. 13-92; ayrıca bk. Lahore ts., Lahors Law Times Publications (ed. M. Farani), ayrı basım.
11. "Islamic Law", *An Introduction to Legal Systems* (ed. J. Duncan M. Derret), Sweet and Maxwell, London 1968, s. 54 -79.
12. "Representational Succession in Contemporary Islamic Law", *Studia Islamica* (Voluminis Memoriae J. Schacht Dedicata, pars altera), XXXII (1970), s. 101-108.
13. "Modernization: Islamic Law" (J. N. D. Anderson ile birlikte), (ed. Michael Brett), *Northern Africa: Islam and Modernization*, Frank Cass, London 1973, s. 73-85.
14. "A Comparison of the Law of Succession in the Islamic and British Legal Systems", *American Journal of Comparative Law*, XXVI (1978), s. 227-232.

15. "Law and Religion in Contemporary Islam", *Hastings Law Journal* (UCLA), XXIX (1978), s. 1447-57. Bu makalenin Türkçe tercümesi için bk. "Çağdaş İslâm Dünyasında Hukuk ve Din" (trc. M. Kamil Yaşaroğlu), *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm* (ed. Ahmet Yücel), İstanbul 2003, Rağbet Yayınları, s. 202-214.

16. "Women and Law Reform in Contemporary Islam" (Doreen Hinchcliffe ile birlikte), *Women in the Muslim World* (ed. Lois Beck - Nikki R. Keddie), Cambridge Mass., Harvard University Press 1978, s. 35-51.

17. "Regulation of Sexual Behaviour Under Traditional Islamic Law", *Society and the Sexes in Medieval Islam* (ed. A.L. al-Sayyid Marsot), Undena Publications, Malibu 1979, s. 63-68.

18. "The Islamic Legal System: Its Role in Contemporary Muslim Society", *Studien zum Islamischen Recht. Hrsg. Von Fritz Schwind* (ed. Noel J. Coulson - Abdelwadoud Yehia), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1983, s. 7-19.

19. "The Family in Islamic Law: Yesterday and Today", *Studien zum Islamischen Recht. Hrsg. Von Fritz Schwind* (ed. Noel J. Coulson - Abdelwadoud Yehia), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1983, s. 20-30.

20. "European Criticism of Hadith Literature", *The Cambridge History of Arabic Literature: Arabic Literature to the End of Umayyad Period*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 317-321.

Ayrıca Coulson, *The New Encyclopaedia Britannica*'nın "Islamic Law" (Macropaedia, Chicago 1974, s. 938-943), *Encyclopaedia of Islam*'ın (second edition, I, E.J. Brill Leiden 1960) ise "Bayt al-mal" maddesini yazmıştır.⁴

II. İSLAM HUKUKU VE HUKUK TARİHİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

Batı dünyasında İslâmî ilimler sahasında yetişen en meşhur araştırmacılardan biri olan İngiliz şarkiyatçı Noel James Coulson, geleneksel oryantalizmin öncüleri konumundaki I. Goldziher ve J. Schacht gibi bilginlerden zaman zaman farklı bir çizgi takip etmiş⁵ ve değerlendirmelerinde onlardan daha yumu-

⁴ Ayrıca bu eserlerin bir listesi için bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Coulson'un İslam Hukukuna Bakışı", *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm* (ed. Ahmet Yücel), s. 191-194.

⁵ Bizzat J. Schacht, Noel J. Coulson'un kendisinden farklı bazı yaklaşımları bulunduğunu belirterek, onun *A History of Islamic Law* adlı kitabını çeşitli açılardan tenkit etmiş ve bu konu hakkında iki oryantalist arasında çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Bk. Joseph Schacht, "Modernism and Traditionalism in a History of Islamic Law", *Middle Eastern Studies*, I (1964), s. 388-400; Noel James Coulson, "Correspondence", *Middle Eastern Studies*, III (1966), s. 195-203.

şak ve ılımlı bir üslup kullanmıştır.⁶ Coulson'un İslam hukukunun kaynakları, doktrini ve tarihsel süreci hakkındaki görüşleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

A. İslam Hukukunun Kaynakları

Noel J. Coulson İslam hukukunun kaynaklarını değerlendirirken, kaynaklar hiyerarşisinde, Allah'ın yegane kanun koyucu olduğu ve onun emirlerinin hayatın bütün yönleri üzerinde en üst derecede kontrole sahip olduğu ilkesine vurgu yapar. Bununla birlikte o, İslâm hukukunun ana kaynağı olan Kuran-ı Kerim'de yer alan hukukî içeriğe sahip ayetlerin esas itibarıyla İslâm ahlakının yalın bir ifadesi olduğu kanaatindedir. Ona göre, Kuran-ı Kerim basit ve sade bir kanun metni vermemiştir. Dolayısıyla, Kur'an'da yer alan hukukî hükümler "hukukî" olmaktan ziyade "ahlakî" bir nitelik arz ederler. Nitekim Kuran'ın öncelikli amacı da insanlar arasındaki ilişkileri değil, insanla yaratıcı arasındaki ilişkileri düzenlemektir.⁷

Coulson İslâm hukukunun ikinci kaynağı olan "Sünnet" in kavram olarak ilk defa hicrî II. yüzyılda "belirli bir hukuk ekolünün kendi içinde kurulan ve daha sonra bu ekolün temsilcileri tarafından geliştirilmiş olan görüşü" ifade ettiğini, ancak ekol içindeki bu düşüncenin güçlendirilmesi için geçmiş nesillerle arasında bağlantı kurulduğunu ve son olarak da bu sürecin Hz. Peygamber'de son bulduğunu ileri sürer⁸. Coulson, Sünnet'in bir hukuk kaynağı olarak İslâm hukuk düşüncesine dahil edilmesinde İmam Şafii'nin rolüne dikkat çekerek,

⁶ Coulson'un danışmanlığında doktora tezi hazırlayan Muhammed Selim el-Avvâ, onun dürüst kişiliğine işaret ederek, Coulson'un kendi görüşlerine aykırı olsa bile başka fikirlere karşı düşmanca tavır takınmadığını, onun Doğu ülkelerinin tarihi, kültürü ve gelenekleri üzerine çalışmalar yapan klasik bir oryantalist olmaktan ziyade, farklı hukuk sistemleri arasında karşılaştırma yapmayı amaçlayan bir medeni hukuk uzmanı olduğunu ve onun karşılaştırmalı hukuk çalışmalarının bir çok oryantalistin çalışmalarına hakim olan manipülatif içeriğe sahip bulunmadığını söylemiştir. Bk. M. Selim el-Avvâ, "Approaches to Shari'a: A Response to N. J. Coulson's A History of Islamic Law", *Journal of Islamic Studies*, II/2 (1991), s. 143, 167, dipnot 60. Muharrem Kılıç ise, M. Selim el-Avvâ'nın bu değerlendirmelerinin "bir yanıldan ibaret olduğunu" belirterek, klasik oryantalist söylemin, İslam hukukunun temel karakteristiği olarak belirlediği idealist ve değişmeyen hukuk nitelendirmesinin Coulson'un çalışmalarında da görüldüğünü ileri sürmüş ve Coulson'u da klasik oryantalist geleneğe bağlı kişilerden biri olarak saymıştır. Bk. Muharrem Kılıç, "İslam Hukukunun Doğasına Klasik Oryantalist Bir Bakış: N. J. Coulson Örneği", *Marife*, yıl. 2, sy. 3 (Konya 2002), s. 124, 127-134. Noel J. Coulson'un İslam hukukuna dair görüşleri hakkında yüksek lisans tezi hazırlayan Kamil Uslu ise, Coulson'un bazı görüş ve yaklaşımlarını, Coulson'un kullandığı üslubun tam tersine, bilimsel disiplin, tutarlılık ve nezaketten uzak, savunmacı ve kaba bir üslupla eleştirmiştir. Örnek olarak bk. Kamil Uslu, *Noel J. Coulson'un İslâm Hukuku Hakkındaki İddiaları*, Konya 1997 (Selçuk Ün., Sosyal Bilimler Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 8-17, 149-152.

⁷ Noel J. Coulson, *A History of Islamic Law*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1978, s. 11-13; Noel J. Coulson- J. N. D. Anderson, "Islamic Law in Contemporary Cultural Change", *Saeculum*, XVIII (1967), s. 14-15.

⁸ Noel J. Coulson, *A History of Islamic Law*, s. 39-41.

onu “İslâm hukuk biliminin babası”⁹ şeklinde nitelendirmiştir. Ona göre, İmam Şâfiî farklı başlangıç noktalarına sahip olan bu “Sünnet” kavramı yerine, tek bir kaynaktan yani Hz. Peygamber’in fiillerinden çıkan bir “Sünnet” kavramını koyarak, farklı merkezler arasındaki çeşitliliğin ana sebeplerini ortadan kaldırmayı ve öğreti içerisine yavaş yavaş birliği yerleştirmeyi amaçlamıştır.¹⁰

Coulson, İslam hukukunun üçüncü kaynağı olan icmadan bahsederken, icma doktrininin İslam adına “meşru otorite”nin en önemli kriterini temsil ettiğini ve hukukî teorinin tüm yapısını desteklediğini söylemektedir. Bu durumda, genel prensip, ehliyetli hukukçuların belirli bir mana üzerinde ittifak ettikleri görüşün, bağlayıcı ve mutlak bir otoriteye sahip olduğudur. Hukukun kaynaklarını tanımlamaktan doğruluğu kanıtlanabilir (substantive) kuralların menşesine kadar, İslam hukukunun bütün sürecinin insan aklının spekülatif bir çabası sonucunda olduğunu belirten Coulson, bu sürece bağlayıcı otorite niteliğini kazandıran etkenin ise icma olduğunu söylemektedir.¹¹

Coulson, İmam Şâfiî’nin bir taraftan hadis adıyla kaydedilmiş olan, ilahî vahiyle ilham edilmiş Peygamber’in sünneti prensibinin ardında samimimi olarak dururken, diğer taraftan da ilahî vahiy ile açıkça veya hususî olarak düzenlenmemiş durumlar hakkında hukuk kuralları koymak için beşer aklının gerekliliğini kabul ettiğini, ancak bu aklın re’y formunda olmaması gerektiğini ileri sürdüğünü anlatmaktadır. Coulson bu konuda şöyle der: “Akıl, amaçladığı veya hedeflediği şeyde başarıya ulaşmak için, ferdî bir hukukçunun hoşça giden düşüncesini, ilahî iradeden bağımsız bir hukuk kaynağı olarak çalıştırmamalıdır. Beşer davranışının nihâî amaçları ve gayeleri, Allah tarafından ortaya konulmuştur ve onlar, beşer aklı böyle olmaları gerektiğini tespit ettiği için değil, fakat sadece Allah böyle emrettiği için istenilir ve haktır. Bu nedenle, ilahî vahiyle kurulmuş prensipler karşısında, beşer aklının rolü bütünüyle ikinci devede olmalıdır. Onun fonksiyonu sadece ilahî vahyin düzenlemiş olduğu benzer veya paralel durumlardan çıkarılan prensiplere müracaat ederek yeni durumları düzenlemektir. Bu süreç, analogiyle akıl yürütme veya *kıyas* olarak bilinmektedir. Sürecin hareket noktasını, ilahî iradenin kabul edilmiş bir bildirisinin (vahiy) oluşturması gerektiğinden beri, beşer aklı ilahî hukukun gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesinde koşum takımı olmuş ve ilahî vahiyden bağımsız olarak işletilmemiştir.”¹²

Şâfiî’nin bu tezinin İslâm hukuk teorisinin klasik açıklamasının temeli haline geldiğine işaret eden Coulson, onuncu yüzyıldan itibaren ise, bir hukuk kuralının Kur’ân veya *sünnetten* veya onlardan kıyasî tümdengelim (dedüksiyon)

⁹ Noel J. Coulson, *Conflicts and Tensions in Islamic Jurisprudence* (the Centre for Middle Eastern Studies, University of Chicago, London, Chicago 1969, s. 6.

¹⁰ Noel J. Coulson, *A History of Islamic Law*, 56.

¹¹ Noel J. Coulson, *Conflicts and Tensions in Islamic Jurisprudence*, s. 23.

¹² Noel J. Coulson, *a.g.e.* s. 6.

yon) metoduyla çıkarılması gerektiğine dair hukukî konsensüs (icma) meydana geldiğini, ayrıca bazı durumlarda katı kıyasî akıl yürütmenin adaletsizliğe yol açabileceğini ve bu sebeple de akıl yürütmenin daha serbest bir formunu kullanmaya izin verilmesi gerektiğini, bu durumun ise klasik hukuk teorisinde istihsan (“en âdil çözümü aramak”) veya istislâh (“kamu yararı için en iyi çözümlü aramak”) metotlarıyla çözümlendiğini belirtmektedir.¹³

B. İslam Hukuk Doktrini ve Tarihsel Süreç

Noel J. Coulson, İslam hukukunu, hem bir hukuk doktrini hem de furû-i fıkıh kuralları olarak idealist bilginlerin eseri olarak kabul etmiştir. Ona göre, şer’î hukuk doktrini, İslâm’ın dinî etiğinin aktüel davranış kurallarına doğru tercüme edilmesini sunmak üzere düzenlenmiş alternatif bir plan niteliğindedir. Bu sebeple de şer’î hukuk doktrininin temel ilkeleri, esasen ilahi vahyin en az kısmı üzerine yapılan içtihat sonucu ve icma ile ulaşılan sonuçların kabul edilmesi olarak ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla, Coulson’a göre, İslam hukuk doktrini, ortaya çıktığı dönemde, hukukun sadece bir parçasını oluşturmaktaydı ve diğer parçayı ise güncel uygulamada mahkemeler tarafından tatbik edilen hukuk meydana getirmekteydi. Bu ikili ayrımın İslâm hukuk sistemlerinin merkezî özelliği olarak yüzyıllar boyu devam ettiğini ileri süren Coulson, şeriatın, hukuk bilginleri tarafından iddia edildiği gibi, hiçbir zaman tek bir İslâm hukuk sistemi niteliğinde olmadığını ileri sürmüştür.¹⁴ İslam hukuk doktrininin doğasıyla ilgili orta yol denebilecek bu yaklaşımına rağmen Coulson, bazen İslam hukukunu tamamıyla idealist normlar içeren ve sadece dinî düşüncenin spekülâtif bir sistemi olma özelliği taşıyan bir hukuk olarak da niteler. Bu çerçevede o, İslam hukukunu, İslam’ın ilk üç yüzyılında Tanrı’nın iradesini belirlemeye çalışan hukuk bilginlerinin spekülâtif çabalarının bir neticesi ve ürünü olarak görür ve hukuk bilginlerinin birtakım pratik sosyal ihtiyaç ve şartlardan âzâde ve hukukî uygulamaya ters düşen, dinî ideali yansıtan bir normlar sistemi ürettiklerini ileri sürer.¹⁵ Hatta Coulson, söz konusu hukuk bilginlerinin, şeriatı, uygulanan bir hukuk sistemi olmaktan ziyade, kendisi uğruna çalışılan dinsel bir ideal olarak algıladıklarını iddia eder.¹⁶

Geleneksel İslam hukuku teorisine göre, hukukun her bir ayrıntısının ilahi iradeyi açıkladığını ve bu teorisinin, yalnızca hukukun doğrudan ilahî vahyin metnine dayalı olması ya da bu tür bir metne kıyas edilerek çıkarılması durumunda geçerli olabileceğini belirten Coulson, muhtemelen bu geleneksel ideo-

¹³ Noel J. Coulson, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁴ Noel J. Coulson, “Çağdaş İslâm Dünyasında Hukuk ve Din” (trc. M. Kamil Yaşaroğlu), *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm* (ed. Ahmet Yücel), İstanbul 2003, Rağbet Yayınları, s. 204-205.

¹⁵ Noel J. Coulson, “The State and the Individual in Islamic Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, VI (1957), s. 57.

¹⁶ Noel J. Coulson, “Doctrine and Practice in Islamic Law: One Aspect of the Problem”, *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, XVIII/2 (1956), s. 220.

loji sebebiyle, çeşitli İslam ülkelerinde XIX ve XX. yüzyıllarda aile hukuku alanında girişilen reformların ilk aşamalarında, yapılan değişiklikleri ilahi vahyin değişik yorumları olarak meşrulaştıran bazı girişimlerin varlığına işaret etmiştir. Ona göre, bu süreçte tedrici olarak reformların geleneksel saf şeriat hukuku teorisiyle uzlaştırılması endişesi daha az önem arz etmeye başlamış ve bizzat sosyal talepler, yapılan reformlar için gerçek ve yeterli sebep olarak kabul görmüştür. Coulson, her halükarda çağdaş ve geleneksel hukuk teorileri arasında büyük farklılıklar bulunduğunu; geçmişte dinî hukuk, ilahî vahyin açık ifadeleriyle tanımlanmışken, günümüzde Allah'ın iradesini neyin meydana getireceği düşüncesinin çok daha esnek hale geldiğini ifade etmektedir. Bugün İslâm hukukunun artık ebediyen geçerli ve bu nedenle de değişmez davranış kuralları olarak görülmediğine işaret eden Coulson, günümüz İslâm hukuk ilminin “İslâm toplumu işlerini yönetim vasıtasıyla eninde sonunda ilahî iradeye uygun olarak düzenleyecektir” şeklindeki nosyona dayalı olmak zorunda olduğunu, dolayısıyla “ilahî olarak düzenlenmiş hukuk” nosyonu yerini artık “ilahî olarak yönlendirilmiş toplum” nosyonuna bıraktığını ve bu durumun Batılı hukuk teorisi araştırmacıları tarafından büyük bir çelişki olarak görülmesine rağmen, çağdaş İslam hukuk ilminin doğal dinî hukuk teorisine doğru ilerlediğini söylemektedir.¹⁷ Bu durumda, Coulson'a göre, artık İslâm hukuku, her davranış detayının ilahî irade tarafından açıkça düzenlendiği şeklindeki geleneksel “şeriat” anlamında dinî değildir; ancak İslamî yönetim ve toplum, Kuran'ın “Allah'a, peygambere ve ulû'l-emre itaat edin” emrine dayalı olmaya devam edecektir. Böylece de mevcut her İslamî hukuk sistemi tanım bakımından “dine dayalı” bir hukuk sistemi niteliğinde olacaktır.¹⁸

İslam hukukunu vahiy-akıl, birlik-çokluk, otoriteyanizm-liberalizm, idealizm-realizm, hukuk-ahlâk ve durağanlık-değişkenlik dikotomileriyle karakterize eden Coulson, bugün ise İslam hukukunda asıl gerilim alanını durağanlık-değişkenlik ikileminin oluşturduğunu ifade etmektedir. Hukuk-ahlâk alanı dışındaki diğer gerilim alanlarının tamamlayıcısı ve hatta sonucu niteliğindeki bu gerilim alanının, çağdaş Müslüman hukukçuların karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri olduğunu belirten Coulson, ilahî vahiy düşüncesi, evrensel icma anlayışından kaynaklanan birlik doktrini, taklit doktrini formunda ortaya çıkan otoriteyanizm ile İslam hukukunu ebedî olarak geçerli bir yaşam tarzı biçiminde algılayan idealizm anlayışlarının tümünün katı/durağan bir hukuka yol açtığını ileri sürer.¹⁹

Bununla birlikte Coulson, İslam hukukunu kağıt üzerinde kalan bir hukuk şeklinde değerlendirmeyip, sürekli bir biçimde onun çeşitli İslam ülkelerindeki uygulama süreçlerini takip etmiştir. İslam hukukunun geleneksel olarak yalnızca fıkıh kitaplarının doktrinini uygulamakla yükümlü bulunan kadı mah-

¹⁷ Noel J. Coulson, “Çağdaş İslâm Dünyasında Hukuk ve Din”, s. 210-211.

¹⁸ Noel J. Coulson, a.g.m., s. 214.

¹⁹ Noel J. Coulson, *Conflicts and Tensions in Islamic Jurisprudence* s. 96.

kemelerinde uygulandığını ileri süren Coulson, bununla birlikte kadı mahkemelerinin İslâm toplumlarının yegane hukuk mahkemeleri olmadığına, ancak “şeriat dışı” mahkemelerin yargılama faaliyetlerinin de hangi ölçüde olduğu konusunda değerlendirmelerde bulunabilmek için tarafsız çağdaş belgelerin henüz eksik olduğuna işaret etmiştir. Şeriat dışı bu mahkemelerin belirli bazı zaman ve mekanlardaki uygulamaları istisna edilirse, zorunlu olarak tamamen şeriat doktrinine yabancı bir furû-i fıkıh uygulamadıklarını belirten Coulson, bazı İslâmî mahkemelerin, buldukları bölgelerin geleneksel hukuklarına dayalı olan davalarda radikal bir şekilde şeriat doktrininden sapmış olsalar bile, aile hukuku alanında âdet hukukunu uyguladıklarını, ayrıca ticarî mahkemelerin de Ortaçağdan itibaren sermaye borçları üzerindeki her türlü faiz şekilleri ve spekülatif işlemler (riba) karşısındaki şeriat yasaklarının etkisinden ticarî faaliyetleri korumak amacıyla bir hukukî hile sistemi geliştirip uyguladıklarını ileri sürer. Kaldı ki, “fıkıh bilginleri, halkın yararına (maslahat) olan durumlarda gerektiğinde şeriat mahkemelerine alternatif yargılama sistemi düzenlemek suretiyle devlet başkanına etkili hukuk uygulamasını sağlama hak ve görevini veren geniş çerçeveli siyaset doktrini sayesinde şeriat dışı mahkemelerin meşruiyetini de tanımışlardır.”²⁰

İslam hukuk doktrininin modern zamanlardaki uygulanma örneklerinin çeşitliliğine ve bu konudaki karmaşaya işaret eden Coulson, çağdaş İslâm toplumunu düzenleyen kanunların son derece karmaşık oluşlarının sebebinin sadece coğrafyanın genişliği ve İslâm ülkeleri ile toplumlarının çok sayıda olmasından değil, aynı zamanda özellikle İslâm hukuk sistemlerinin şekillendirici unsurları olan farklı ölçü ve ideolojiler arasındaki radikal çatışmalar ve gerilimlerden kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca, İslâm hukukuyla ilgili değerlendirmelerde bulunanları iki temel tehlikeye karşı uyararak Coulson’a göre, bu tehlikelerden birincisi, İslâm hukukunun farklı parçalarının heterojen yapısı üzerine yapılan aşırı vurgunun sistemin temel birliğini örtebileceği hususudur. Zira, çatışan iki unsur arasındaki ayrım siyah ve beyaz renklerden ibaret olmayıp, bu iki zıt uç arasında kalan orta alanda grinin farklı tonları da bulunmaktadır. İkinci tehlike ise, kutuplaşmaların her birinin, dinî ve laik hukuk yaklaşımları arasındaki çatışmanın bir yönünün ifadesi olarak kabul edilmesidir. Halbuki, geleneksel ya da Sünnî doktrin tamamen dinî olmadığı gibi, modern ya da Batılı hukuk pratiği de mutlaka seküler değildir.²¹ Bununla birlikte Coulson, saf şeriat doktrininin günümüzde İslam hukuk sistemi içinde önceki dönemlere göre daha az rol oynadığını ve artık şeriatın, ortaçağ dönemi alimleri tarafından tanımlanmış kapsamlı, özel ve yanılmaz bir sistem sunduğu şeklinde gerçekçi bir iddiada bulunamayacağını ifade etmektedir.²²

²⁰ Noel J. Coulson, “Çağdaş İslâm Dünyasında Hukuk ve Din”, s. 205-206.

²¹ Noel J. Coulson, a.g.m., s. 202-203.

²² Noel J. Coulson, a.g.m., s. 207.

Günümüzde, ortaçağ dönemindeki hukuk kitaplarının içeriklerinin tamamen dışında ortaya çıkan şartların varlığına dikkat çeken Coulson, ayrıca modern Batı medeniyeti ile meşgul olmanın tek pratik yolunun Batılı modellere dayalı kural ve düzenlemeleri uyarlamaktan geçtiği anlayışının ortaya çıktığını, bu nedenle de son yıllarda pek çok İslâm ülkesinde işçi düzenlemeleri ve trafik kanunları dahil olmak üzere, Batılı modellere dayalı yasama faaliyetlerinin arttığını, bu tür gelişmelerin ise, İslâm toplumlarında katıksız şeriat doktrininin tek başına uygulandığı şeklindeki iddiaları yıktığını söylemiştir.²³ Coulson, İslam ülkelerinde görülen yasama alanındaki bu Batılılaşma faaliyetlerinden hareketle, modern dönem İslâm hukuk düşüncesini, geleneksel hukuku toplumun şartlarına uyarlayacak bir sistem geliştirme konusunda başarısız bulur.²⁴ Ona göre, İslâm hukuk düşüncesinin karşı karşıya kaldığı, bizzat kendi yapısından kaynaklanan bir problemle yani dini inanç tarafından ortaya konan ölçüler ile topluma canlılık kazandıran güçler arasındaki ilişkiyi belirleme problemini çözmenin yolu, klasik hukuk düşüncesi ile sekülerizm arasından geçmektedir. Coulson'a göre, canlı bir güç olarak hukuk, toplumun ruhunu yansıtmak zorundadır ve günümüz İslâm toplumunun ruhu tek başına ne sekülerizm ne de klasik dönem hukuk metinlerinde yer alan doktrinde yansıtılabilmektedir.²⁵

İslam hukukunun ilahî ve insanî yönlerine ve bu iki yön arasındaki ilişki ve gerginliklere işaret eden Coulson, İslam hukukundaki hukukî akıl yürütmeyi, hukukun tamamen el yapımı kumaşı içerisinde, ilahî vahiy ve beşer aklının ipliklerinin, hemen hemen birbirinden ayrılmayacak derecede, birbiriyle çok sıkı bir şekilde dokunduğunu gösteren bir delil olarak niteler. Buna rağmen, ona göre, “ne tür form oluşturursa oluştursun, klasik dönemlerde hukuksal spekülasyon, ilahî buyrukların yanı başında, beşer yapımı bir hukuk alanı yaratan bağımsız bir süreç olarak değerlendirilmemiştir. O, ilahî irade karşısında tamamıyla ikinci derecede idi. Bunun anlamı ise, onun işlevinin, Allah'ın İslam toplumu hakkındaki amaçlarını anlamaya ve onları gerçekleştirmeye çalışmak olduğudur. Geleneksel hukuk ilminde yer aldığı gibi, belirli bir bilgi alanı ve aklın rolü hakkındaki bu tür çatışmalar, sadece bu sonucun ulaşabileceği bir takım manalarla ilgilidir. Bu doğru yorumda, İslam hukuku hem bir ilahî hukuk ve hem de bir hukukçuların hukukudur. İslam hukukunun bu iki tanımla mütalâa edilmesi, birbirini tamamlayıcıdır ve birbirinin zıddı değildir.”²⁶

²³ Noel J. Coulson, a.g.m., s. 207-208.

²⁴ Noel J. Coulson, *A History of Islamic Law*, s. 221.

²⁵ Noel J. Coulson, a.g.e., s. 223-225.

²⁶ Noel J. Coulson, *Conflicts and Tensions in Islamic Jurisprudence* s. 19.